

Révész Sándor

Jogot vagy konyhapénzt!

Úgy szabadulhatsz a fogságból, ha népszerűsítéd. Ez volt Tutsek Anna életének legfőbb tanulsága. Amikor ő felnőtt, a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben, a nők főszabály szerint férfiak fogságában éltek. Nem lehettek önálló egzisztenciális tényezők, önálló polgárok, nem volt választójoguk, nem folytathattak olyan keresőtevékenységet, amelynek hozadékkal maguk rendelkezhetek volna. Az életüket meghatározó döntéseket férfiak hozták meg. A nevelésükből kizárták azt a tudást, amelyre önálló egzisztenciát lehet alapozni. Tutsek Annának már azért is harcolnia kellett éveken át kislánykorában, hogy ne tiltsák meg neki az olvasást. Elmúlt harmincéves, mire Ferenc József – éppen százhusz évvel ezelőtt – aláírta azt a rendeletet, amely a nők számára korlátozottan engedélyezte a belépést az egyetemre, s amikor megnyitották az első gimnáziumot leányok számára. Tutsek Anna sokéves küzdelem után akkor jött egyenesbe, akkor lett anyagi biztonságban élő önálló egzisztencia, amikor leszállt arról az irodalmi színvonalról, amit már fiatalon elért, s Cilikébe ölte a tehetségét: „a Cilike-regényekben... haláláig azt a nőknek másodrendű szerepet juttató patriarchális szemléletmódot, nőideált népszerűsítette, amelytől fiatalon oly sokat szenvedett” – olvassuk a kiváló feminista irodalomtörténész, Kádár Judit legújabb kötetében (Engedelmes lázadók, Jenkor Kiadó, Pécs, 2014, 308 o.).

És ahány íróőlet kibontakozik

ebben a kötetben, az mind éles el-
lentmondásokkal terhelt, kétértel-
mű élet.

A titokzatos Lux Terka egyrészt harcos, szociáldemokrata irányultságú társadalomkritikus volt, a nagy háború alatt szenvedélyes pacifista cikkeket írt a feministák lapjába, a nők gazdasági és társadalmi egyenjogúságáért harcolt, másrészt mindent elítélt a gyerekek nemi felvilágosításáig bezárólag, ami a hagyományos család szimbólumaként fölfogott „családi tűzhelyet” veszélyeztette. Regényei arról szólnak, hogy az étellel küszködő, magányos nők számára nem az önálló egzisztencia kiharcolása a jövő útja, az egzisztenciális bizonytalanságból egyetlen érzelmileg is kielégítő út vezet ki: a házasságé. „A tűz vetné fel valamennyi női diplomát!... Ne diplomát, férjet adjon az állam minden nőnek! S akinek nem jut, azt tartsa el az állam” – imígyen fakad ki Jusztina kisasszony a Küzdelem az étellel pozitív szereplője.

Tormay Cécile-nél minden pont fordítva van. Ő volt a kereszténynemzeti kurzus első számú női közszereplője, annak a hatalmas, kincstári nőmozgalomnak, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének a vezetője, amelynek az volt a legfontosabb funkciója, hogy biztosítsa a női szavazatokat a patriarchális, autoriter, antifeminista rezsím számára, ha már nem lehetett teljesen megtagadni a nőktől a szavazati jogot (a kurzus megalapozóinak és Tormay Cécile legfőbb protektorainak, Bethlen Istvánnak

és Klebelsberg Kunónak a legnagyobb bánatára). Miközben a „nemzet nagyasszonyának” kikiáltott író minden emberi jogi és szociáldemokrata törekvést, amivel Lux Terka azonosult, az idegenlelkűek, főleg a zsidók nemzetpusztító merényleteként bélyegzett meg; miközben hevesen lelkesedett Mussolini fasiszta rendszeréért, amelyben a homoszexualitást a nemzetre nézve legveszedelmesebb elfajulásként bélyegezték meg és kegyetlenül üldözték, ő maga a legkevésbé sem töltötte be azt a női szerepet a patriarchális családon belül, amelybe Lux Terka a maga szociálisan elnyomott hősnőit terelgette. Tormay szingliként, leszbikus kapcsolatokban, női élettársakkal élte végig az életét. S bár a bíróság politikai nyomásra rágalmozóként elítélte Zichy Rafaelt, aki a válóperében hatvan tanút tudott felsorakoztatni annak bizonyítására, hogy a felesége folyamatosan csalta őt Tormay Cécile-lel, azért a kereszténynemzeti kurzus társasági világában a „nemzet nagyasszonyának” szexuális irányultsága közismert volt.

Erdős Renée egészen másként, de úgyszintén Tormay ellentéte volt. Ő a férfiakat szerette nagyon hevesen és nagyon nyíltan. A nős Bródy Sándorral folytatott viharos és szenvedélyes viszonyuknak tanúja volt „tout Pest”. „Nekem voltaképpen minden csinos férfi kell”, „szeretném kitombolni magam egy fiatalal” – ilyeneket írogatott Bródynak. Hipererotikus fiatalkori költészete tematikájában, stílusában, jellegében is úttörő volt. Kádár Judit sok betűt szán rá, hogy a kommunista érában elfeledtetett s a rendszerváltás utáni újrafelfedezésekből is kimaradt Erdős Renée-t visszahozza az irodalmi köztudat-

ba, és kimutassa, milyen jelentős hatással volt Adyra, s mekkora szerepe volt abban, hogy Ady korai konvencionális költészetéből korszakos jelentőségű forradalmi líra lett.

A zsidó származású Erdős Renée húszas éveinek végére érve kikeresztelkedett, hívő katolikus lett, és valamelyest antiszemita, megtagadta addigi költészetét, s megtérése után írt regényeiben „a konzervatív nőideál megteremtésén fáradozott”. Mély válságban látta a nyugati civilizációt, s a válság okát az egyén, pláne a női egyén jogainak túlzott érvényesülésében fedezte fel. „Az új lelkiségről akart írni, de végül mindig a női szexualitás tabukat sértő ábrázolásánál kötött ki.” Egyik legnépszerűbb és legerotikusabb regényében, a Santerra bíborosban például „hiába igyekezett a női szerepet illetően a katolikus álláspontot magáévá tenni... e művében mégsem a tradicionális értékrend jelenik meg. Az egyházi szertartás során extatikus állapotba kerülő főhősnő szexuális élményének, s egy szexualitástól eltiltott pap testi vágyainak leírása... kimeríti a »lelki kéjteljes« fogalmát.” Így érte el, hogy a konzervatív és a modernista kritika egyaránt hevesen támadja. A nagy sikoly című regényéről a Katolikus Szemle azt írta, hogy ilyet magyar észjárással nem is lehet írni, Erdős „a katolikumban való vájkálást s az erotikában való hempergést egyaránt megkívánó zsidóságnak” írta a regényét. Dénes Zsófia pedig ugyanezt a művet Jászi Oszkár bécsi újságjában éppen azért ítéli el, mert „család és egyház, gyermek és társadalom legkonzervatívabb” fel fogását képviseli.

Kafka Margit viszont a kereszténységbe született bele, és abból

menekült ki, hogy azután szocialista és feminista legyen. A XIX–XX. század fordulójának környékén akkor volt egy lánynak komolyabb esélye arra, hogy valamilyen mesterségre kiképezzék, ha valamely okból azt gondolták róla, hogy nem lehet majd férjet szerezni neki, aki eltartsa. Kaffka Margit elég „csúnyának indult”, és elég rossz parti volt ahhoz, hogy a családi tanács ezt gondolja róla. Ezért rekesztették be őt – a legolcsóbb megoldást választván – hosszabb időre tanulni, majd tanítani katolikus intézményekbe, ahol aztán egy életre szóló, heves antiklerikalizmusát tápláló és számos művét – köztük a legjobbat, a Hangyabolyt – ihlető borzalmas élményeket szerzett. Az Új típusok című elbeszélés főhősnői is zárdából szabadulnak, és azért lesznek jobb híján egyetemista lányok, vagyis új típusú nők, mert a férjfogásban sikertelenek voltak, s régi típusú nők nem tudnak lenni. Nem csoda, ha Kádár Judit összegzése szerint „mindegyik fiatal nő identitáskrizistól szenved. Egyszerre szeretnének modern nőként élni, azaz tanulni és függetlennek lenni, és a tradicionális, férfiakkal alávetett női szerepeket is megtartani, s magukat hibáztatják, amiért ez nem megy.”

Kádár Judit amúgy semmiben, de abban az egyben egyetért a nőket az írástól erőteljesen eltanácsoló Gyulai Pállal, hogy „sok nő egzisztenciális kényszerből sodródott erre a pályára – s közéjük tartozott Kaffka Margit is”. A tradicionális kényszerektől való mentesülés is kényszer, melyben az élet számos aspektusa, számos női élmény elsorvad. Kaffka Margit egyenlő távolságból érzékeli és írja le a hagyományos és az új típusú női élet kényszereit és hiányait, s mind-

egyikhez ambivalens módon, el-
lentmondásosan viszonyul.

Kosáryné Réz Lola sem volt egyszerű képlet. Ő „hívó katolikusként egyszerre vallott konzervatív, szabadelvű és feminista nézeteket”. A selmebányai szabadgondolkodók körében 1914-ben, miután előadta a feminizmus legfőbb célkitűzéseit a férfiakéval egyenlő jogoktól, képzettségétől, az önálló megélhetési lehetőségtől kezdve a párbajtilalomig, leszögezte, hogy a feminizmus fogalma nagyon szépen megfér „az otthoni csenddel, az anya és a háziasszony kötelességeivel is”. Kosáryné egyenesen azért tartotta elengedhetetlennek „a nők egyenlő jogainak biztosítását... hogy az asszonyok a család érdekében hasznosítható képességeiket.” Ekkor huszonkét éves volt. Fiatal feleség, egyestendősi fiúgyermek (Kosáry Domokos) anyja. A házassága gyorsan elromlott, és hosszú évtizedekig viselte eltökélten és kitartóan a rossz házasság nyűgét. Ez a házasság jelentős részben amiatt ment tönkre, hogy a zongoraművész férjének háborús sérülése folytán megszakadt a karrierje, Kosáryné viszont saját jogon, íróként és fordítóként jelentős ismertségre és jövedelemre tett szert, s ezt a férje igen nehezen viselte. A konzervatív-feminista írónő tagadta a szerelem és a szexualitás relevanciáját a házasságban. Úgy vélte, hogy „más kérdés... a házasság és más kérdés a szerelem! Illetőleg a házasság szempontjából a szerelem, a nemi vonatkozások kérdése a második sorba kerül, mint ahogy ott is van a helye”, miután a házasság „a gyermekért van”. Ez teljességgel megfelel, mi több, csak ez felel meg a katolikus egyház hagyományos felfogásának, mely szerint a testi vágy már ön-

magában bűn, „elfordulás Istentől s odafordulás a teremtményhez”, miként azt Aquinói Szent Tamás megfogalmazta. Az érzelmek elfojtása Kosárynénál erény, amelyet Osváth Ernővel szemben alighanem maga is gyakorolt.

Kosáryné regényeiben egyrészt bírálja a férfidominanciára épülő társadalmat, másrészt viszont annak elfogadására, az igazságtalan sors alázatos keresztényi tűrésére int. Az asszony „szeresse övéit odaadóan és önfeláldozóan, teljesítse kötelességeit minden erejével”. Szabó Magda fedezte föl Kosáryné a rendszerváltás után. „Ilyen éles támadást még nem kapott a férfinem” – írta az Asszonybeszéről. Kádár Judit szerint „a családcentrikus és férfitámasztó Kosáryné” aligha értett volna egyet Szabó Magdával. Kosáryné személyiségének különböző vonatkozásai között feszültség keletkezett, s az ő sajátos „feminizmusát mélyebb elégedetlenség táplálta, mint amit bevallott.”

Ebben a kötetben Török Sophie-ról, Babits Mihály hitveséről kevesebb szó esik, de Kádár Judit korábbi írásából beidézhetjük az ő életét meghatározó ellentmondást is, ami az önalávetés és az önérvényesítés egyidejű posztulátumából származott: „...házasságuk első pillanatától fogva tudatosan arra törekedett, hogy a költői példaképének, emberi ideáljának tartott férfi számára biztosítsa az alkotáshoz szükséges nyugodt családi hátteret. Kiadott és kéziratban maradt versei, visszaemlékezései alapján azonban úgy látszik, házassága neki magának nem hozott megnyugvást. Onálló szellemi teljesítményre vágyott, de Babitsé mellett jelentéktelennek érezte saját írásait (korai verseit „vérszegény zöngemények”-nek nevezte). Nem talál-

ta meg a kívánatos egyensúlyt az értelmiségi nő és a társ, a háziasszony és anya szerepei között. A háziasszonyi teendőket már házasságuk elején tehernek érezte: „Oh szerelem! Nagymosás és paradicsomfőzés undok / gőzei alatt / felmeled-e még egyszer / elalélt gyönyörű fejed?” – írta egy kéziratban maradt versében 1924-ben. Önmagával, alkotómunkájával való elégedetlenségét házasságára is kivetítette. „Szép így, lassan lépkedni, / meghitt kettesben összefogózva, / – de egyedül, ó egyedül talán / szállni is tudnék” – vetette papírra 1937-ben” (Kádár Judit: Egy férfi szerelmének fényében és árnyékában: Török Sophie, Beszélő, 2004. szeptember).

Kádár Judit fősorakoztatta a magyar írók (Bajzáné és Czöbel Minka utáni) második nemzedékének, mondhatni, teljes élvonalát, és mindenkiben éles, személyiségghatósító „genderügyi” ellentmondást talált. Ezeknek az ellentmondásoknak a jellege különböző volt. De a léte általános és törvényszerű.

A világháború és a kommunista hatalomátvétel után az egész női társadalmat elérte az az identitáskrisz, amely addig egy szűkebb értelmiségi-polgári réteg sajátja volt. A keresztény-nemzeti rezsimmel együtt ugyanis annak a nőképe is összeomlott, de csak félig. S amennyire igyekeztek szétverni az egyik felét, annyira igyekeztek konzerválni a másik felét. A „tervezgazdálkodás” rossz hatékonyságú, alacsony fizetéseket biztosító, viszont végtelen munkaerő-keresletet támasztó gazdaságot jelent. Ebből az következett, hogy a férfifizetések a családfenntartáshoz nem voltak elégségesek, a női munkavállalás viszont nonkonform, lázadó – Kádár Judit által kedvelt kife-

jezéssel: szubverzív – magatartásból konformista kötelezettséggé, hivatalos eszménnyé változott, s hirtelen a családjába bezárkózó, háztartásbeli, „eltartott” asszony került a hatalom célkeresztjébe. Ezzel párhuzamosan azonban a hagyományos családmodell is hivatalos védeltséget kapott, a felbontására irányuló törekvéseket pedig üldözték. Ez jellemző minden autoriter, illetve diktatórikus hatalomra, hiszen a hierarchikus, konformista, önálvetést igénylő nagy rendszerek számára hierarchikus, konformista, önálvetést igénylő kis rendszerekben, azaz hagyományos, patriarchális családokban kell szocializálni az embereket. A lapok, a tankönyvek, a kincstári mintaképző eszközök évtizedeken át egyszerre közvetítették a dolgozó nő és a hagyományos családi szerepeinek megfelelő nő képét. Nők milliói az önálló egzisztencia részben elvi, részben valóságos lehetőségét egyszerre élték át terheik megduplázódásával. Ezt az állapotot szemléletesen írja le egy olvasói levél az 1970-es Nők Lapjából: „Hagyjanak békén az egyenjogúsággal, a könyökömön jön ki az egyenjogúság! Mibe kerül az a férfiaknak – no ná, inkább adnak jogot, mint konyhapénzt! Eridj, kis galambom, keress te is, egyenjogúság van! De a gyereket szüljem én, pelenkázom én; az egész család holmiját, ruhaneműjét – persze a férjürem cuccait is – mosni, vasalni, javíthatni, rendben tartani, a főzés, a takarítás – ezt mind társadalmi munkában? Belegebedek én az ilyen egyenjogúságba!”

A tömeges belegebedés egyrészt, a nők önálló életlehetőségeinek kibővülése másrészt hosszabb távon, évtizedek alatt persze destabilizálja a feszítő ellentmondást hordozó

családmodell, s egy mai autoriter, diktatúra felé törekvő rezsim már hiába vet be kincstári mintaképző modelleket, és hiába próbálkozik a hagyományos családmodellét kedvezményező szabályozó eszközökkel, nem tud kimutatható hatást elérni. Amikor például a hagyományos szemléletben legsúlyosabbnak minősülő aberráció, a házasságon kívüli gyerekszülés tömeges társadalmi gyakorlattá válik, lényegében ugyanolyan gyakori, „normális” esemény lesz, mint a házasságon belüli gyerekszülés, s a 15 éven felüli népesség körében kisebbségbe kerülnek a házasságban élők, akkor a hagyományos családmodell dominanciájának megszűnését visszafordíthatatlan ténynek tekinthetjük.

Az egyik átmeneti állapotot másik átmeneti állapot váltja fel, amelyben sokféle képlékeny együttélési modell él egymás mellett, s amely úgyszintén sokféle feszültséget, ellentmondást hordoz.

Ellentmondásos helyzetekben ellentmondásos emberek élnek és alkotnak. Lényegében ehhez az egyszerű megállapításhoz jutunk el, ha a fentieket áttekintjük. És akkor ehhez hozzátekinthetjük számos korábbi írásunkból mindazt, amit a felvilágosodás filozófusairól, Wagnerről, Schopenhauerről, Nietzsche-ről, Thomas Mannról, Ady-ról, John Lukacs-ról, a Vásárhelyi Mária és Szalai Erzsébet kutatásaiban szereplő társadalmi csoportokról stb. stb. megállapítottunk olvasmányaink nyomán. Ideje, hogy az ellentmondásosságot a világunk feszültségeiből, átfoghatatlan bonyolultságából, összetettségéből, egymás ellen ható készleteseinkből fakadó általános jelenségnek és ne valamiféle defektusnak, szellemi betegségnek tekintsük. Miközben

persze problémának tekintenünk kell, hiszen az ellentmondásosság azt jelenti, hogy hordozójának felfogásában, szellemi gyakorlatában összeférhetetlen elemek vannak, nem lehet egyszerre helytálló igazolható mindaz, amit gondol, állít, avagy tesz.

A fentiek viszont azt is jelentik, hogy amennyiben koherens, ellentmondásmentes szemléletű szemlélőnek tételezzük magunkat, s így tekintünk rá mindarra, amit ellentmondásosnak találunk, akkor nem valamiféle rendes, hanem kivételes szellemi pozícióba helyezük magunkat. S abban a pillanatban, amint ezt tudatosítjuk, gyanússá kell válnunk a magunk számára, hiszen sok olyan szellemmel szemben (is) kivételes pozícióba helyeztük magunkat, akiket magunknál föltétlenül nagyobb formátumnak tekintünk. S amennyiben ezt a

főlényt áthárítjuk az időre, mely tudás- és tapasztalathalmazó jellegénél fogva a jelen kisebb formátumát is a múlt nagyobb formátuma fölé emeli, akkor számolnunk kell azzal, hogy az idő egyrészt utánunk is tovább folyik, másrészt nem önmagától, hanem személyek szellemi és gyakorlati tevékenysége által halmoz tudást és tapasztalatot.

Mindez ellentmondás-kutató – következetességünk tételezésével szemben gyanakvó – önszemléltre int bennünket. Noha a könyvben és annak szigorúan és feminista alapon normatív összegzésében nem láttuk nyomát annak, hogy az ellentmondásokra összpontosító műltszemlélet a szerzőt ellentmondás-kutató önszemléltre serkentette volna, e sorok íróját mindenestre serkentette. És ezért háláját fejezi ki.

Szabó Eszter munkái (19. o.)